



## بررسی اسلوب‌های بلاغی در شعر پایداری مصطفی وهبی التل در تطبیق با مفاهیم و تشبیهات مقاومت در پوستره‌های مدافعان حرم

طاهره سادات سید حسینی<sup>۱</sup>، ناهده فوزی<sup>۲</sup>، سیمین ولوی<sup>۳</sup>

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. t.s.s.hosseini2022@gmail.com

<sup>۲</sup> (نویسنده مسئول) دکتری تخصصی، استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Nah.fawzi@auctb.ac.ir

<sup>۳</sup> دکتری تخصصی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Sim.valavi@iauctb.ac.ir

### چکیده

یکی از انواع شاخه‌های ادبی و هنری، نوع پایداری یا مقاومت است. در این میان، شاعران و هنرمندان بسیاری این گونه را برگزیده‌اند. مصطفی وهبی التل از شاعرانی است که این سبک ادبی را برگزیده است. این نوع ادبی و هنری، در پوسترها مربوط به جنگ‌ها نیز دیده می‌شود. این پژوهش به دنبال بررسی عناصر بلاغی در شعر پایداری وهبی و پوستره‌های دفاع مقدس است. روش تحقیق توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای است. بررسی‌ها نشان داد شاعر با استفاده از ترفند پارادوکس، توانسته دست به بازآفرینی مفاهیم و برجسته‌سازی واقعیات تلخ ملت و وطنش بپردازد. در رابطه با نوع تشبیهات مورد استفاده شاعر در مجموع می‌توان گفت که بیش‌تر تشبیهات وی، از نوع مبتذل و سطحی هستند؛ چراکه طرفین تشبیه و ادات و حتی در مواردی وجه شبه در آن کاملاً محسوس بوده و آورده شده است. می‌توان گفت که شاعر در زمینه‌ی استفاده از عنصر ادبی تلمیح، چندان در عمق حرکت نکرده و درک و دریافت این‌گونه تلمیحات در شعر وی نیاز به کوشش چندان ندارد. نکته‌ی قابل تأمل در رابطه با انتخاب اوزان عروضی این شاعر، استفاده از اوزان عروضی مختص به خمیره و یا غزل جهت طرح مسائل ادبیات مقاومت است. شاید بتوان گفت که قبل از بررسی هرگونه مضمون ادب مقاومت در اشعار این شاعر و نیز تناقضات موجود در آن، می‌توان این تناقض مضمونی و ساختاری را دید. نکته‌ی ادبی متمایز اشعار عرار و نیز نقطه‌ی ثقل و نقطه‌ی عطف تحلیلی اشعار وی، در پدیده‌ی کاربست صور بیانی مضاعف و تزامم تصاویر رقم خورده است.

### اهداف پژوهش:

۱. بررسی اسلوب‌های بلاغی و پارادوکس در اشعار پایداری مصطفی وهبی التل.
۲. بررسی عناصر مقاومت در پوستره‌های دفاع مقدس.

### سؤالات پژوهش:

۱. مصطفی وهبی التل در اشعار پایداری خود از چه اسلوب‌های بلاغی استفاده کرده است؟
۲. عناصر مقاومت و پایداری چه بازتابی در پوستره‌های دفاع مقدس دارد؟

### اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۴۷

دوره ۱۹

صفحه ۲۰۵ الی ۲۲۴

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۰/۱۱/۲۱

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۳/۱۸

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۹/۰۱

### کلمات کلیدی

اسلوب‌های بلاغی،  
مصطفی وهبی التل،  
پارادوکس،  
ادب مقاومت.

### ارجاع به این مقاله

سید حسینی، طاهره سادات، فوزی، ناهده، ولوی، سیمین. (۱۴۰۱). بررسی اسلوب‌های بلاغی در شعر پایداری مصطفی وهبی التل در تطبیق با مفاهیم و تشبیهات مقاومت در پوستره‌های مدافعان حرم. مطالعات هنر اسلامی، ۱۹(۴۷)، ۲۰۵-۲۲۴.



[dor.net/dor/20.1001.1.1735708.1401.19.47.21](https://dor.net/dor/20.1001.1.1735708.1401.19.47.21)



[dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.361748.2052](https://dx.doi.org/10.22034/IAS.2022.361748.2052)

## مقدمه

امروزه مفهوم پایداری در ادبیات و هنر جهان و به‌ویژه در دوره معاصر بسیار گسترش داشته است. البته ادب پایداری در گذشته دور نیز وجود داشته است. این نوع ادبی و هنری از سایر انواع متفاوت است و ویژگی‌های خاص خود را دارد، و سرچشمه گرایش‌های ملی - مذهبی در ادبیات پایداری را نیز باید در دوران مشروطیت جست‌وجو کرد (آدمیت، ۱۳۳۵: ۲۶۴). ادبیات پایداری، ادبیات توفنده و پرتلاطمی است که آلودگی به یأس و سکون را نمی‌پذیرد و بسان روح، پیوسته در کالبد خمود ادبیات هر عصر دمیده می‌شود (بصیری، ۱۳۸۷: ۹۱). هنر و ادبیات مقاومت ادبیاتی ماندگار، پویا و فعال است که به مرزهای جغرافیایی و زمان خاصی محدود نمی‌شود. هدف این ادبیات رشد و تعالی جامعه و برپایی عدالت است. عنوان ادبیات پایداری و مقاومت به آثاری اطلاق می‌شود که تحت‌تأثیر شرایطی چون فشار، ظلم و ستم و عدم آزادی‌های فردی و اجتماعی است. «ادبیات مقاومت از آنجاکه بیانگر درد و رنج‌هایی است که در برهه‌های تاریخی بر ملت‌ها و یا بخشی از آن‌ها می‌گذرد؛ از این‌رو پیوسته نمایشگر اضداد است، مرگ را در برابر حیات و آزادی را در مقابل اسارت مطرح می‌کند» (محسنی‌نیا، ۱۳۸۸: ۴). این ادبیات وقتی می‌تواند تأثیرگذار باشد که هدفمند باشد. بخشی از ادبیات اردن را ادبیات مقاومت دربر می‌گیرد. ادبیات مقاومت اردن، شاعران و نویسندگان بزرگی را در خود پرورش داده است. از جمله آنان مصطفی وهبی التل است. مصطفی وهبی التل معروف به عرار (۱۸۹۹-۱۹۴۹م) از بزرگ‌ترین شاعران، نویسندگان و ناقدان استعمارستیز اردن و جهان عرب و از سرآمدان ادب پایداری در عصر خود است. وی شخصیتی سیاسی داشت و در دوره‌هایی به پست‌های دولتی مهمی منصوب شد، اما به سبب رویکرد آزادی‌خواهانه و ضد استعماری، بارها از کار برکنار و رنج تبعید و زندان را متحمل شد. وی آگاهی عمیق و ژرف‌نگرانه از اوضاع جهان عرب را در خدمت قدرت عربی خود در شعر و نثر قرارداد، و به دفاع از ملت استعمار شده و نیز تشویق روحیه پایداری و مقاومت پرداخت. سادگی و سلیس بودن عبارات و مضامین، التزام و تعهد، به کارگیری رمز در شعر از ویژگی‌های برجسته شعر او است. او علاوه بر دیوان بزرگ شعری، مقالات متعددی به رشته تحریر درآورده است که در روزنامه‌های مختلف از جمله: الجزیره و مجلات الناقد، منیرف‌اللبنانیة، الجامعة الإسلامية، السیاسة الأسبوعیة به چاپ رسیده است.

وهبی التل که شاهد اشغال فلسطین و تحولات جهان عرب بود، تلاش کرد با بیانی هنرمندانه در شعر و نثر درمورد شرایط حاکم بر جهان عرب دست به روشنگری بزند. اگرچه ادبیات پایداری، زاده شرایطی چون اختناق و استبداد داخلی، فقدان آزادی‌های فردی و اجتماعی، مقابله با پایگاه‌های فاسد و نامشروع قدرت و دفاع از سرزمین و سرمایه‌های ملی آن است، اما این ادیب است که با ابزاری ادبی، به نبرد با چنین شرایطی شتافته و نوع انسان را نسبت به واکنش در مقابل تجاوزها و نابرابری‌ها، دعوت می‌کند. مصطفی وهبی التل، معروف به عرار (۱۸۹۹-۱۹۴۹م)، از جمله ادبای جامعه اردن است که در همین راستا، قلم‌زنی کرده و با کاربست ابزار شعر و ادب، در پی احقاق حقوق ملی و وطنی خود و هم‌میهنانش و نیز بازگشت انسان ستمدیده و مظلوم به جوهره آزاد فطری و انسانی‌اش است. اگرچه مفاهیم به کار برده شده توسط عرار، موضوعات و مفاهیم عمومی ادب مقاومت همچون وطن‌پرستی، ظلم‌ستیزی، عدالت‌خواهی و ... بوده است، اما آنچه موجبات تمایز اشعار و آثار منثور وی را در زمینه ادب مقاومت به وجود آورده، سبک ادبی منحصر به فرد و شخصی وی است که بارزترین نمود چنین اسلوبی را می‌توان در عناصری همچون پارادوکس، سخریه و تراحم تصویری مشاهده کرد. ادبیات پایداری بیانگر تلاش ادیبان مبارزی است که قلم خود را چون سلاحی برای رهایی سرزمین، فرهنگ و هویت خود از چنگال تجاوزگران و ستمگران به خدمت گرفته‌اند، و ادبیات آن‌ها نمود دردها و رنج‌هایی است که در برهه‌ای از تاریخ بر ملتی سایه افکنده است. ادبیات مقاومت امروز از جایگاه خاصی در بین ملت‌ها

برخوردار است؛ بنابراین پژوهش حاضر بر آن است تا به بررسی اسلوب‌های بلاغی در شعر پایداری مصطفی وهبی التل بپردازد. طبیعتاً آنچه که به ادب حیات می‌بخشد و جوهره وجودی و ماهیت متمایز و تأثیرگذار آن محسوب می‌شود، همان اسالیب بلاغی هستند که انواع گسترده‌ای داشته و در زیرمجموعه‌هایی چون علم معانی، بیان و بدیع، قابل‌بحث و بررسی هستند. البته می‌بایست بدین نکته اشاره نمود که کاربرد گسترده از دانش‌های ادبی و سه‌گانه بلاغت، به معنای موفقیت اثر ادبی نبوده، بلکه آنچه موفقیت ادیب (شاعر یا نویسنده) را در این حوزه رقم می‌زند، استفاده از عناصر بلاغی جهت تأثیرگذاری هر چه بیش‌تر و انتقال احساسی و عاطفی پیام موردنظر، به مخاطب است. در این میان، عرار نیز از جمله ادبایی است که به نحوی چشمگیر و شایان توجه، عناصر بلاغی را جهت انتقال پیام مقاومتی خود و نیز تصویر و ترسیم جامعه اردن، در بعدی وسیع به کار بسته است که در ادامه به شرح و بسط مهم‌ترین این عناصر بلاغی می‌پردازیم. در دوره معاصر و با تداوم جنگ‌ها، هنر از نوع پایداری نیز تداوم داشته است. هنر منعکس‌شده در پوسترها، یکی از جلوه‌گاه‌های بازتاب هنر پایداری و مقاومت است. در این میان، پوسترهای مربوط به مدافعان حرم نیز قابل‌بررسی است؛ لذا در این پژوهش مقاومت در این پوسترها نیز بررسی می‌شود. مطالعه پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است؛ لذا نگارنده بر آن است تا به روش توصیفی و تحلیلی و باتکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازد.

#### ۱. هنر پایداری در پوسترها

هنر مقاومت با مفاهیم دفاع، ایستادگی و معنویت درهم‌تنیده و نمایشگر هویت و استقامت مردم یک سرزمین در برابر استبداد است. با گسترش رسانه‌ها و نیاز به ارائه ابعاد نوین این هنر، استفاده از رسانه‌های هنری جدید برای تبیین مفاهیم اصیل مقاومت ضرورت می‌یابد. هنر مفهومی، با بهره‌مندی از شیوه‌های متنوع اجرا، اهمیت مفهوم، محتوا و توجه به مخاطب، قابلیت‌های نوینی را برای تجلی مفاهیم مقاومت در بستری نوین، ارائه کرده است. هنر مفهومی با داشتن عناصر مشترک در مبانی هنر مقاومت نظیر ارجحیت محتوا و مفهوم، بهره‌گیری از نشانه‌های نمادین، هنر ایدئولوژیک و مخاطب‌محوری، می‌تواند زمینه‌ای مناسب را برای عرضه تأثیرگذار مفاهیم هنر مقاومت فراهم آورد (فاطمی، توحیدی، ۱۳۹۴: ۱).

در سه دهه آخر قرن نوزدهم میلادی بر اثر تحولات مصورسازی و پیوند نزدیکی که بین نقاشی و چاپ برقرار شده بود، پدیده تازه‌ای موسوم به پوستر به وجود آمد. امروزه پوسترهای مصور با بهره‌گیری از حروف متنوع، طراحی و نقاشی و عکاسی، به‌منزله نمونه‌های کاملاً پیشرفته‌ای از هنر گرافیک نوین شناخته می‌شوند. گوا اینکه پوسترسازی، شاخه‌ای از گرافیک است، ولی با سایر رشته‌های هنرهای تجسمی نیز پیوند متقابل دارد. در واقع در تاریخ صدساله پوسترسازی این هنر و سایر هنرهای تجسمی دارای تأثیرات متقابل و تبادل امکانات بوده‌اند. پوستر یک وسیله ارتباطی تصویری است و در مرحله اول برای دیدن طراحی می‌شود نه برای خواندن؛ پس نتیجه می‌گیریم برای جلب تماشایی و رساندن پیام موردنظر، پوستر باید از عوامل و عناصر تصویری گیرا و جلب‌کننده بهره بگیرد. نقش پوستر در نهایت دقیق کردن هدف تصویر و پیام آن است و طراح به نوشته به‌عنوان یکی از عناصر تصویری برای ترکیب‌بندی اثر خود نگاه می‌کند و در نتیجه این هماهنگی به توانایی هنری طراح بستگی دارد. پوسترها علاوه بر سادگی باید دارای رنگ‌های جذابی باشند. ترکیب‌بندی تصویر با نوشته در پوستر رعایت شود و تعادل آن حفظ گردد. وقتی تعادل ایجاد شود تمامی اجزا و عناصر موجود طوری تقسیم‌بندی می‌شوند که چشم بیننده همه آنها را با هم می‌بیند و به‌سهولت در صفحه گردش کنند. هر یک از عناصر موجود در پوستر دارای نیرویی هستند که در پوستر خودنمایی می‌کنند؛ بنابراین آنها را باید از نظر درجه اهمیتشان تقسیم‌بندی کنیم و در جای مناسب قرار دهیم. زمینه پوستر باید دارای رنگ ملایم و یا طرحی ساده

باشد تا بقیه عناصر خود را به شکل زیبایی نمایان سازند. هنرمند امروز با درک معانی ارتباطات و تحت‌تأثیر علم نشانه‌ها به این نتیجه رسیده که جهان از طریق زبان هنری دریافت‌شدنی است و هنر به نقش فرهنگی خودآگاهی دارد پس هنرمند باید با درک این موارد و تلفیق آن‌ها با عناصر بصری و اشکال مناسب و ترکیب رنگ آثار به‌یادماندنی خلق کند که در پوستره‌های فرهنگی نمایانگر فرهنگ او باشد و یک نوع خودشناسی را نیز نشان دهد.

در بیشتر پوسترها ارائه عکس مناسب با ترکیب نوشته می‌تواند طرحی زیبا بیافریند طراحان باید با استفاده از عکس‌های زیبا و ترکیب آن با سایر عناصر بتوانند تصاویر زیبایی خلق کنند. استفاده از رنگ‌ها و عکس‌ها می‌توانند در تحرک آن کمک کند و باعث جلب‌توجه شود. در نتیجه در این پوسترها باید سعی شود از رنگ‌های خالص و گرم و پرتحرک استفاده شود به‌گونه‌ای که باروحیه مکان هماهنگ باشد. پوستر وسیله پیش‌برنده و فوق‌العاده‌ای است برای انواع اهداف زیبایی‌شناسانه پس پوستر به‌عنوان اصلی‌ترین وسیله ارتباطی برای تبلیغات باید اهمیت خود را حفظ کند (پوستر در ایران، ۱۳۹۹: ۱).

## ۲. صنایع بلاغی در شعر پایداری وهبی التل و تشبیه در پوستره‌های مدافعین حرم

### ۲.۱. صنعت جمع

جمع، یکی از آرایه‌های ادبی است که در پی استفاده از آن، چند صفت یا حکم یا معنا، در یک چیز یا یک شخص، جمع می‌شود. به عبارتی دیگر در صنعت جمع، میان دو یا چند چیز، همانندی برقرار می‌گردد (هاشمی، ۱۳۸۹: ۳۳۰). قومی و قومک فی الصغار و جهلهم/ معنی الحمیه کفتا میزان/ وأنا وأنت علی اختلاف قبیلنا/ فی عرف\ "بیک" و جیشه سیان (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۲).

**ترجمه:** قوم من و قوم تو در امور ساده و نادانی، در داشتن بزرگ‌منشی و تعصب مساوی هستند من و تو با اختلاف قبائلی که داریم در نگاه قانون و استعمارگر مساوی هستیم و تفاوتی با یکدیگر نداریم. شاعر ابیات فوق را خطاب به أخت سلمی می‌سراید؛ در واقع علاوه بر پیشینه تاریخی این‌گونه خطاب در ادب قدیم عرب، به‌ویژه ادبیات عصر جاهلی، باید گفت که هدف شاعر از این کاربرد، جنبه‌ای نمادین و تعریض‌گونه داشته، بدین صورت که از نظرگاه وی، مرد میدان و مبارزه‌ای دیده نمی‌شود تا فجایع واردآمده بر وطن و ملت خویش را بازگو کند؛ دقیقاً به همین دلیل است که به شخصیت خیالی "أخت سلمی" متوسل شده است و ناله‌های وطن‌پرستانه‌اش را برای وی سر می‌دهد.

علاوه بر موارد مذکور، کاربرد صنعت جمع در بیت فوق قابل‌مشاهده است. در توضیح این آرایه باید گفت که شاعر قوم خود و قوم شخصیت خیالی و نمادین "أخت سلمی" را در ویژگی حقارت و جهل و نادانی، یکجا جمع می‌کند و بر این باور است که تمامی قوم و قبایل اردنی، در زمینه تساوی در جهل و حقارت، مانند دو کفه ترازو هستند که علی‌رغم انتساب به قوم و قبیلۀ خاص، همگی آنان در صفاتی همچون جهل و حقارت و تسلیم و سکوت و رکود در برابر سپاه "بیک"، برابر و مساوی هستند. موجی از سخریه و استهزاء، در این تشبیه شاعر هویدا است؛ چراکه ترازو (المیزان)، نماد تساوی رعایت جوانب انصاف در حق و حقوق مسلم نوع انسان است، اما شاعر، حق و حقوق و میزان بهره‌مندی شهروند اردنی را نه در حقوق انسانی‌اش، بلکه در رذائل اخلاقی خلاصه می‌کند. البته شاعر با استفاده از دو ضمیر منفصل مرفوعی "انا" و "أنت" ابتدا صنعت تفریق را رقم زده و سپس از صنعت جمع استفاده کرده است.

استفاده از ضمائر منفصل نیز خود به نوعی دیگر، تأکیدی است ساختاری بر صنعت تفریق. همچنين سخریه‌ای پنهان، ظریف و تلخ در کاربرد این دو ضمیر منفصل وجود دارد که در توضیح آن بایستی گفت که دو ضمیر مذکور، جزو ضمائر مرفوعی هستند که اصولاً در بردارنده نقش فاعل گونه و کننده کار هستند. از دیگر نمونه‌های صنعت جمع، می‌توان به بیت زیر اشاره کرد که در آن، شاعر خود و باقی دست‌اندرکاران در کارهای حکومتی را پست‌تر از میخ‌طویله می‌داند:

و أنا و أنت أدل من وتد و من / غیر باسطبل الهوان مقیم (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۱۰).

**ترجمه:** «علاوه بر صنعت جمع، شاهد نوعی از تشبیه ضمنی نیز هستیم؛ بدین صورت که ادارات حکومتی را به اسطبل تشبیه می‌کند که انسان‌نماهای به‌واقع چهارپا، در آن اقامت گزیده و بسته شده‌اند»  
 باعوا البلاد و حضرتی و جنابکم / لکن بلا ثمن الی «حاییم» (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۱۱).

بیت مذکور، شاعر علاوه بر استفاده از صنعت جمع (جمع کردن خود و مخاطب و کشورش در صفت قابلیت فروش و واگذاری به بیگانگان)، ضمن استفاده از صنعت تشبیه و کنایه، از صنعت پارادوکس نیز استفاده کرده که این پارادوکس، با به‌کارگیری دو واژه «باعوا» و «بلا ثمن» نمود پیدا کرده است. به بیانی بهتر، در عرف همگانی و اصلی مشترک، تعیین بها و ارزش کالا، مترتب بر عمل فروش و نتیجه طبیعی چنین اقدامی است؛ این در حالی است که شاعر، اقدام به فروش را بدون در نظر گرفتن قیمت ذکر کرده و جهت القای مضمون پارادوکس، از کلمه «لکن» استفاده کرده است. اگرچه قاعده کلی و پذیرفته شده در رابطه با کاربرد کلمه «لکن» به لحاظ مضمونی، استدراک (جبران مافات) است، اما شاعر در این بیت، دست به هنجارشکنی در زمینه استفاده مضمونی از این کلمه زده، به گونه‌ای که علاوه بر اینکه کلمه «لکن» در پی جبران حادثه آدم‌فروشی و وطن‌فروشی در اردن قرار نگرفته، بلکه بر این نوع از اقدامات خائنه دامن زده و این اقدامان را مورد تأیید و تأیید قرار داده است. نمونه چنین کارکردی را در اصل بلاغی ذم شبیه به مدح، می‌توان دید.

## ۲.۲. صنعت تقسیم

از دیگر آرایه‌های مورد استفاده شاعر در ضمن دیوانش، ارائه تقسیم است که ذهنیت منطق محور شاعر (به دلیل مسائل شغلی و وطنی)، زمینه استفاده قابل توجه از این آرایه را در اشعار وی، فراهم کرده است:

فالناس إنسانان من همه / إن یرتوی ذلا وإن یلعبا

و آخر تأبی علیه الحجا / إلاً بأن یشقی وإن یتعبا (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۱۶).

**ترجمه:** انسان‌ها دو نوع هستند. یک نوع هم و درد آن‌ها این است که ذلیل و بازیچه باشند

و نوع دوم انسان‌هایی هستند که از عقل و حکمت محروم هستند و انسان‌هایی بدبخت و خسته و مانده هستند.

شاعر در ابیات فوق، دست به تقسیم‌بندی نوع بشر بر اساس خصائل و ویژگی‌های اخلاقی آن‌ها زده و آن‌ها را در دو دسته ذلت‌پذیر و بازیچه قرار می‌دهد. علی‌رغم اینکه شاعر در بیت نخست، از کلمه مثنای «انسانان» استفاده کرده است، اما در بیت بعد نیز تقسیم‌بندی دیگری (شقاوت و کم‌خردی)، به تقسیمات دوگانه‌ی خود (ذلت‌پذیری و بازیچه شدن)، افزوده و به نوعی کارکرد کلمه‌ی مثنی را به لحاظ اطلاق بر دو چیز، برهم زده. کاربرد تقسیم در این شعر شاعر، به دلیل کاربرد کلمه مثنای «انسانان» نمودی واضح و ملموس به خود گرفته و مخاطب جهت درک و دریافت آن، نیازی به تفکر و تأمل ندارد. بنابراین در نگاه نخست، این چنین به نظر می‌رسد که استفاده از این آرایه، به صورتی مبتذل و سطحی صورت گرفته و از عمق کاربردی و تفسیری این آرایه، کاسته است، اما با نگاهی عمیق‌تر می‌توان دریافت که

چنین کاربردی، از سویی نوعی هنجارشکنی در حوزه‌ی مباحث صرفی محسوب می‌شود؛ چراکه شاعر علی‌رغم کاربرد کلمهٔ مثنا، در بیت بعدی، دو صفت شقاوت و خستگی را نیز به تقسیم‌بندی‌های خود اضافه کرده و مجموع اوصاف نوع بشر را به چهار عدد می‌رساند.

از سویی دیگر، دست به گونه‌ای دیگر از هنجارشکنی بلاغی می‌زند. به بیانی بهتر، هدف از کاربرد آرایهٔ تقسیم، متبلور نمودن تفاوت‌ها و ویژگی‌های منحصر به فرد موضوعات و مفاهیم مربوط به یک مجموعه است، یعنی تفاوت در عین تشابه؛ این در حالی است که تقسیم‌بندی شاعر از نوع بشر، تنها محدود و محصور در ویژگی‌هایی شده که هر کدام معلول دیگری است. از دیگر نمونه‌های تقسیم در اشعار وهبی التل، می‌توان به بیت ذیل اشاره نمود:

فدع الشيخ علی منبره/ يعظ الناس وينهاهم ويلحو (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۴۳).

ترجمه: حرف بیهوده و غیرمنطقی را رها کن و یک خبر را به اطلاع مردم برسانیم آیا کسی هست که آهنگ‌های ما را بخرد. آهنگ‌های ما همانا تقوا و پرهیزکاری ماست.

شاعر در بیت فوق، شخصیت شیخ را مورد تعریض قرار داده و اعمال وی را در مقام شیخوخیت، در قالب وعظ و نهی و تأکید، خلاصه می‌کند. چنین تقسیم‌بندی از اقوال شیخ مورد نظر شاعر، تعریضی است بر عدم اقدامات عملی وی و اکتفا به اقوال؛ یعنی همان عالم بدون عمل. در این نمونه نیز صنعت تقسیم جهت به نمایش درآوردن ویژگی‌های متفاوت و تخصیص نبوده، بدین صورت که شاعر در کاربرد تقسیم، دست به بیان ردالت‌هایی می‌زند که از هم جدا نیست و هر کدام، معلول دیگری است و با استفاده از چنین کاربردی، دست به هنجارشکنی کاربردی آرایهٔ تقسیم زده است. استفاده از مبالغه و تأکید در کنار چنین هنجارشکنی‌ای، تا حدود بسیار زیادی از ابتذال آرایهٔ تقسیم کاسته است.

### ۲.۳. پارادوکس

پارادوکس در لغت به معنای با هم ضدونقیض بودن، ناهمتایی و ناسازگاری است. تناقض ظاهری در سخنی مصداق دارد که به ظاهر متناقض و ناسازگار آید؛ اما حقیقت پنهان در پس این ظاهر متناقض، سبب سازگاری میان طرفین ناسازگار می‌شود (داد، ۱۳۷۵: ۱۶۸).

بارزترین و پرتکرارترین آرایهٔ شعری مورد استفاده توسط عرار در ضمن اشعارش، آرایهٔ پارادوکس است. یکی از دلایل بسیار مهم چنین کاربردی، به مقام و منصب و نیز شغل عرار در مناصب حکومتی اردن باز می‌گردد. به بیانی دیگر، شاعر به اقتضای شغل و مکان شغلی و سیاسی، اطلاع گسترده از فرهنگ و تاریخ قدیم عرب و نیز حجم گسترده‌ای از اطلاعات سیاسی، دست به مقایسه‌ای منطقی، بلاغی، تصویری، فرهنگی، اجتماعی و... از اوضاع کنونی اردن با تاریخ قدیم آن زده و در نتیجهٔ همین مقایسه‌هاست که آرایهٔ پارادوکس، در ضمن اشعار وی چه در ساختار شعری و چه در بستر مضمون، سر برمی‌آورد و مخاطب را با آشفتگی‌های احساسی و ناامیدی شاعر و نیز پاشیدگی و فساد اجتماعی و سیاسی موجود در اردن، مواجه می‌کند؛ بنابراین عنصر مقایسه، زیربنای زمینهٔ پارادوکس در اشعار عرار محسوب می‌شود و تصاویر و فضای شعری که از طریق پارادوکس خلق می‌شود، فضایی ملامت‌آمیز از اندوه، تحسر، یاس، بدبینی، سخریه، ریشخند، حیرت و شگفتی است که نمونهٔ بارز این گونه مضامین را می‌توان در بیت زیر مشاهده کرد:

موطنی الأردن لکنی به/ «کلما داویت جرحاً سال جرح» (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۴۵).

ترجمه: وطن و سرزمینم اردن است؛ ولی در این وطن هرگاه که زخمی را درمان کردم، زخمی دیگر پدیدار شد. در اینجا عرار برای خوانندگان وقتی که می‌گوید "موطنی الاردن" خیال زیبایی‌شناسی می‌آفریند، ولی او این خیال زیبا را به هنگام تکمیل سخن خود نابود می‌کند و برای اصلاح می‌گوید: «کلما داویت جرحاً سال جرح». به بیانی دیگر،

خوانندگان در حالت معمول، انتظار ستایش وطن بعد از ترکیب حماسی "موطنی الأردن" را دارند، ولی شاعر با ایجاد ناهماهنگی بین فضای جمله اول و جمله دوم، پارادوکس می‌آفریند. مصراع دوم این بیت، از جمله اشعار ابن نحاس حلبی است. از جمله نمونه‌های بارز پارادوکس و نقیضه‌گویی در شعر این شاعر، کاربرد بیت ذیل است:

إني وإن كنت حراً ذا محافظة / عبد العيون التي في شكلها دعي (وهبي التل، ۲۰۰۴: ۱۵۷).

ترجمه: هر چند من آزاد هستم؛ اما زیر نظر و مراقبت چشمانی سیاه و بزرگ (جاسوسان) هستم.

إنّا نیام وأنتم مغمضون علی / قذی فماذا عسی یأتی به الفرج (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۱۵۷).

ترجمه: ما در خوابیم و شما چشمانتان را بر پلیدی‌ها بسته‌اید، پس چه امیدی به رهایی و گشایش است؟!

در نخستین مصراع، شاعر با استفاده از واژه "حر"، خود را شخصیتی آزاد معرفی می‌کند، اما این توصیف چندان به طول نمی‌انجامد؛ چراکه استفاده بدون وقفه و فاصله از واژه‌ی "ذا محافظة"، تمامی تصور مخاطب را در مورد کلمه "حر" به هم ریخته و وی را دچار ابهام و سردرگمی می‌کند. به عبارتی دیگر، شاعر بر این باور است که در عین برخوردار بودن از آزادی، تحت نظارت و مراقبت جاسوسانی است که حتی در امر جاسوسی نیز دچار ضعف و ناتوانی هستند. از سویی دیگر، علاوه بر تضاد واژگانی میان دو کلمه "حر" و "عبد"، نوعی تضاد تصویری نیز توسط شاعر، رقم می‌خورد، به این صورت که واژه‌ی "عیون" (جمع کلمه عین)، مجاز جزء از کل شخصیت جاسوس بوده و این نوع از شخصیت، تداعی‌گر حيله‌گری، اشراف بر اوضاع و اشخاص، تیزبینی و دقت است.

نیز واژه "نیام" در بیت دوم، کنایه از جهل سیاسی مردمان اردن و واژه "مغمضون علی قذی"، کنایه از تجاهل و اغماض سردمداران حکومتی این کشور، در مواجهه با رویدادهای کشور اردن است. همچنین استفاده از دو ضمیر منفصل مرفوعی "إنّا" و "انتم"، علاوه بر استفاده از صنعت تقسیم در قالب ضمائر مرفوعی، بیانگر مضمون پنهان اوج تفرقه و اختلاف و فاصله، میان دولت و ملت اردن است. همان‌طور که مشاهده شد، شاعر تنها در ضمن دو بیت، چنین حجم گسترده‌ای از آرایه‌های ادبی را جهت بیان مفهوم موردنظر خویش، به کار می‌برد. حقیقت برآمده از این نوع از کاربرد آرایه‌ها، نشانگر محوریت مضمون و محتوا در مقایسه با ساختار صوری و ظاهری ابیات مقاومتی‌اش است.

#### ۲.۴. ذم شبیه به مدح

ذم شبیه به مدح آن است که مقصود گوینده نکوهش و مذمت باشد؛ اما آن را به گونه‌ای مطرح سازد که شنونده نخست گمان برد که قصد مدح و ستایش است، اما در ادامه گوینده مذمت دیگری یاد کند و نکوهش گذشته را تأکید کند (زرکشی، ۱۳۷۷: ۳ / ۵۱-۵۵) (مطلوب، ۲۰۰۰: ۲۴۱ و لاشین، ۱۴۱۹: ۸۹-۹۰).

والناس کالکأس ما عادت مودتهم / علی الوفی لهم إلیا باضرار (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۶۳).

ترجمه: و مردم؛ مانند جام شراب هستند که در مقابل خوبی‌ها و وفاداری‌های مردم به مردم ضرر می‌رسانند و جواب خوبی را به بدی می‌دهند.

در توضیح مطلب سابق می‌توان این‌گونه گفت که شاعر در بیت نخست، به ویژگی مذموم عدم وفاداری مردم و نیز عدم مهر آنان یا همان کینه‌توزی نسبت به وفاداران وطنی اشاره می‌کند. این در حالی است که با کاربرد حرف استثنا "إلا"، ذهنیت مخاطب در موقعیت انتظار ویژگی و خصوصیت مثبتی از نوع انسان قرار می‌گیرد، اما شاعر با استفاده از آرایه ذم شبیه به مدح، با انتظارات قراردادی وی در این زمینه بازی کرده و علاوه بر عدم طرح تصویری مثبت از نوع انسان، صفت مذموم ضرر رسانی را نیز به صفت کینه‌توزی نسبت به وفاداران، طرح می‌کند.

#### ۲.۵. سخریه

سخریه، طلب رسیدن به یک چیز، شخص یا اتفاقی، با به‌کارگیری ابزارهای تحقیر این عناصر یا بزرگ جلوه‌دادن آن‌ها است. بنا بر تعریف غزالی، مسخره کردن، توجه دادن به عیوب دیگری است؛ به نحوی که باعث خنده ناظران شود، خواه با سخن باشد خواه با اشاره یا انجام کارهای دیگر (غزالی، ۱۴۰۶: ۱۴۰).  
 عرار در قصیده استقلال می‌گوید:

یا هبر استقلالنا الکر تونی! / اخر جنی، کما تری عن دینی!  
 فدرت بین الناس کالمجنون / أسألهم عنه فما دلونی  
 إلاً علی قعوار والخمارة. (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۷۹).

**ترجمه:** ای هبر! استقلال کارتونی ما (منظور این است که استقلال ما سست و شکننده شده) / همان‌گونه که می‌بینی  
 مرا از دینم خارج کرد /

من مانند مجنون بین مردم چرخیدم / درباره آن از آن‌ها سؤال کردم ولی آن‌ها مرا راهنمایی نکردند / مگر به‌سوی  
 «قعوار» و «میکده»

یکی از زمینه‌هایی که در بحث‌های مربوط به آمیزش ناسازها ایجاد می‌شود و تقابل‌ها و تنش‌های معنایی که میان  
 واژگان مختلف منجر می‌شود، رویکرد آرمانی شاعر به زندگی و پدیده‌های پیرامون است که در این ابیات، عرار موضع  
 سیاسی خود را نسبت به استقلال کشور آن‌گونه که شایسته‌اش است، با روشی تمسخرآمیز بیان می‌کند؛ او این استقلال  
 را کاغذی وصف می‌کند که این توصیف دربردارنده معنای طعنه‌آمیز و تحقیرآمیزی است که در ذهن عرار است و شاعر  
 به‌خاطر شدت نارضایتی از استقلال از دین خود کناره‌گیری می‌کند و این امر باعث شد، او دیوانه‌وار بین مردم به  
 پرس‌وجو بپردازد. سرانجام وی را فقط به‌سوی قعوار ساقی شراب و شراب‌فروشی‌اش رهنمون کردند، با این امید که  
 اینها برای شاعر قرارگاهی از این استقلال باشد که در شعرها به دنبال رسیدن به آن است.

عرار در این ناسازواری به توصیف می‌پردازد، او در سخریات خود ناسزا، سستی و فحش راه نمی‌دهد و تنها تصویر  
 مسخره‌کردنش را مورد احترام قرار می‌دهد؛ رفتن به سمت شراب‌فروشی، گرایشی است که در این گفتار سیاسی به  
 دنبال آن است و این پارادوکسی است که پناهگاهش فرار از مشکلی است که شاعر، با آن روبه‌رو می‌شود.

این ابیات ما را از گرایش‌های سیاسی و مقاومت‌طلبانه وی باخبر می‌کند؛ او بدون توجه به نتایج، این گرایش‌ها را در  
 شعر خود بیان می‌نمود، او می‌دانست که گرایش سیاسی با دیگر گرایش‌های زندگی متفاوت است؛ از این‌رو پارادوکس  
 خود را در زمینه سیاسی باهدف قانون‌مندی و عدم افراط در متناقض‌نما، عقلانی‌تر می‌کرد. این پارادوکس در شعر عرار  
 در بیش‌تر جاها نمایان می‌شود، مثل این گفته او در قصیده "توبه عن التوبه":

فدع عنک الهراء و قم / نذع للناس اعلانا

الا من یشتري بالحنان / و الالحان تقوانا (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۲۱).

**ترجمه:** حرف بیهوده و غیرمنطقی را رها کن و یک خبر را به اطلاع مردم برسانیم

آیا کسی هست که آهنگ‌های ما را بخرد. آهنگ‌های ما همانا تقوا و پرهیزکاری ماست.

عنوان این قصیده "توبه از توبه" در نوع خود پارادوکس دارد؛ بدیهی است که شاعر، توبه خود از گناهان را اعلام  
 می‌کند؛ ولی بعد، این توبه را لغو کرده و آن را نامفهوم می‌سازد و پارادوکس‌ها و تقابل‌هایی مطرح می‌سازد.

عرار در سخریه، الگوی خود را (شیخ عبود النجار) که پیشوای دینی در قصر عبدالله بن حسین و دوست شاعر بود،  
 قرارداد و عرار ناب‌ترین قصاید خود را که "عبودیات" نامید به نام وی گذاشت (أبو مطر، ۱۹۸۷: ۱۵۸). این ویژگی‌های

شخصیتی عبود را با توجه به مجموعه پارادوکس‌های منتسب به این شخصیت، بررسی می‌کنیم. چه بسا عبود در قصیده‌ای از قصاید عرار به عنوان ابزاری برای ساختن پارادوکسی توسط شاعر به کار گرفته می‌شود. عرار در قصیده "بین الخرابیش" می‌گوید:

صاحب من بنی النجار عمته / کانما هی (باراشوت) طیار

یری مواعظه وقفا علی اذنی / و ان راس التقی زجری و اندازی (التل، ۲۰۰۴: ۶۰ و ۶۱).

**ترجمه:** و دوستی از قبیله بنی نجار که عمامه او گویی چتر نجات خلبان است.

می‌پندارد مواعظش در کنار گوشم ایستاده است و اینکه حد نهایت تقوا را پیش راندن و هشدار دادن من می‌داند.

شاعر عبود را که شریکش است با چنین شکل شمایلش توصیف می‌کند؛ عمامه‌اش به دلیل شدت ضخامت آن و مشابهت آن با چتر همانند (چتر) خلبان است؛ این توصیفی ناب و تمسخرآمیز است و این شریک به عنوان روحانی دینی، عرار را موعظه می‌کند، گویی که این موعظه‌ها به شاعر اختصاص یافته است و معتقد است که پناهگاه تقوا، توبیخ و هشدار دادن به این شاعر است؛ شاعر از این سخن تعجب می‌کند و می‌گوید:

کأنّ عمان لم تعرف أخطر / غیر یحجّ إلی حانوت خمار (التل، ۲۰۰۴: ۶۰ و ۶۱).

**ترجمه:** گویی شهر امان انسان خوشگذرانی غیر از من ندیده است که به دکان شراب‌فروشی برود.

بنابراین، عرار با سبک شمردن عبود و افراطی که در نصیحت‌ها و مواعظ این روحانی با آن روبرو می‌شود از خلال سخریه، در کاهش سخن و مقبولیت بخشیدن به آن موفق است. پس برای کم کردن حالت مستی‌اش می‌گوید: وی در شادی‌ها و نوشیدن شراب تنها نیست و کسی مثل یک برادر او را همراهی می‌کند و به مغازه شراب‌فروشی می‌برد در نتیجه نیازی ندارد که تنها به این مکان رود و رفتنش را به میخانه با وجود شیخ عبود مشروعیت می‌بخشد و با به کار بردن آخا طرب و حانوت خمار و... سخن خود را کوتاه می‌کند؛ ولی معنایی گسترده‌ای را در بردارد.

## ۲.۶. تشبیه

تشبیه در لغت همانند ساختن و مثال آوردن است. تشبیه مانند کردن چیزی به چیزی، مشروط بر اینکه ماندگی مبتنی بر کذب یا حداقل دروغ‌نما باشد، یعنی با اغراق همراه باشد (تقوی، ۱۳۱۷: ۱۶) و در علم بیان، عبارت است از مانند کردن چیز است به چیز دیگر. دو چیز را که به یکدیگر شبیه نیستند و یا لاقلاً شباهتی آشکارا ندارند، را به هم مانند کنیم (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۰: ۱۴۷).

بارزترین ویژگی تشبیهات شاعرانه وهبی التل، الگوگیری بی‌پرده و مستقیم از طرفین تشبیهات و نیز وجه شبه‌های موجود در میراث ادب قدیم عرب، به‌ویژه اشعار جاهلی است که نمونه آن را می‌توان در ابیات زیر مشاهده کرد:

قالوا لشعرک عشاق بودّهم / إن یجمعوا بعضه فی شبه دیوان

فقلتُ شعری أشلاء مبعثرة / کأنّها عمری فی کلّ میدان

و یوم یأزف میعاد النّشور وما / یقضى به الموت من جهر وإعلان

لسوف یسمع حتی الصم من غرری / آیات تلفظها أفواه خرسان (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۲۲۶).

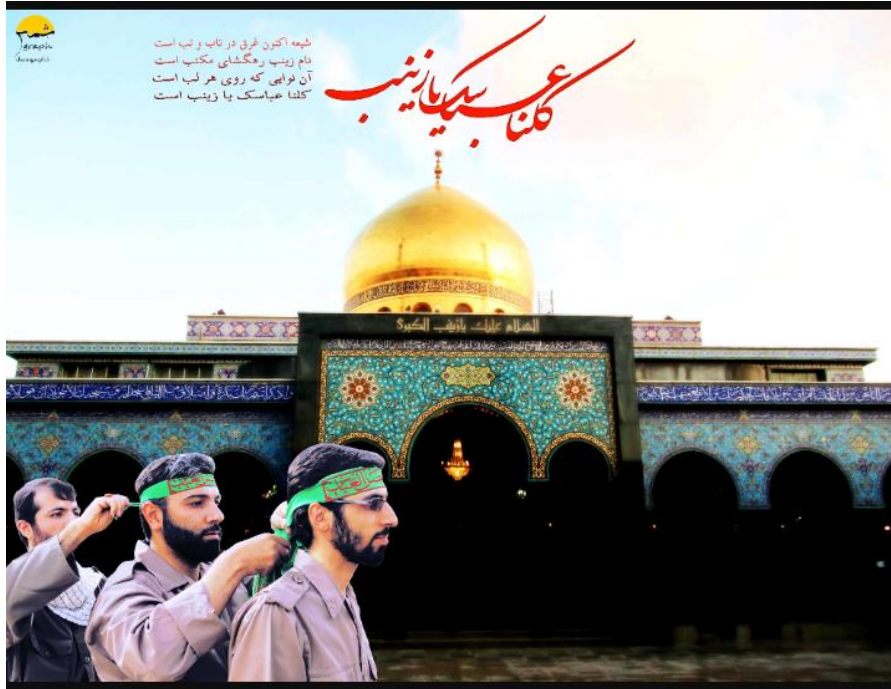
**ترجمه:** گفتند که شعر تو طرف‌دارانی (دوستدارانی) دارد که خواهان گردآوری آن در شبه دیوان هستند.

گفتم شعر من اعضایی است که قطعه‌قطعه و از هم جدا شده‌اند گویا عمر من است که در هر میدان پراکنده است و در هر جهت و سمت‌وسو است.

هنگامی که روز میعاد قیامت فرامی‌رسد و مردم در جایگاه محاکمه قرار می‌گیرند و کارهای آشکار و پنهان آن‌ها مورد حسابرسی قرار می‌گیرد.

آنگاه از زبان افراد لال از ترس در معرض هلاک قرار گرفتن آیات قرآن شنیده می‌شود.

در اولین بیت، شاعر شعر خود را به انسانی جنگاور و شجاع تشبیه می‌کند که پا به عرصه مبارزات وطنی گذاشته و با قلم‌فرسایی و ذوق ادبی‌اش، به یاری وطن شتافته و در کشاکش نبرد ادبی با دشمن و آگاه‌سازی مردم، همچون پیکری بی‌جان تکه‌تکه شده که خود ترکیب وصفی "أشلاء مبعثرة" اشاره‌ای است پنهان بر اندوه و حزن شاعر از عدم تأثیرپذیری مردم اردن از تلاش‌های ادبی شاعر. در ادامه ابیات، شاعر علی‌رغم چنین اندوهی، همچنان باصلابت و لحنی حاکی از اطمینان قلبی و ضرس قاطع، با لحنی حماسی از اشعار خود یاد می‌کند و بر این باور است که حتی در روز قیامت و حتی افراد گنگ (کر) نیز اشعار وی را خواهند شنید، چراکه اشعاری قدرتمند و گیرا سروده است. همچنین در این قسمت (بیت آخر)، آرایه اغراق توسط شاعر به کار گرفته شده است. اغراق عبارت است از اینکه هنگامی که شاعر یا نویسنده، صفتی را در فرد و پدیده‌ای برجسته و بزرگ‌نمایی کند که مطابق عرف و عادت جاری، پذیرفته نیست و در عالم واقع نیز امکان دستیابی به آن صفت، وجود ندارد یا بسیار بعید است. همان‌طور که در این بیت مشاهده می‌شود، شاعر بر این باور است که اشعار وی آن‌چنان گیرا و قدرتمند و مؤثر هستند که حتی اشخاص ناشنوا نیز قادر به شنیدن آن بوده و افراد گنگ نیز قادر به تلفظ ابیات آن هستند. چنین اغراقی موجب خیال‌انگیز شدن شعر و تأثیربخشی بیش‌تر آن شده است.



تصویر ۱- پوستر مدافعین حرم، دوره معاصر. منبع: (نگارنده)

در پوستر شماره ۱، طراحان از رنگ سبز برای تشبیه و نمادی برای مقاومت استفاده کرده‌اند. از سوی دیگر، کاربست رنگ سیاه در زمینه را می‌توان نوعی تشبیه به تاریکی دانست.

ابیات مذکور علاوه بر تشبیه، در بردارنده آرایه جان بخشی یا همان تشخیص است؛ بدین صورت که شاعر شعر خود را همچون انسان جنگاوری دانسته که قدم در میدان مبارزه نهاده و در راه وطن، تکه تکه شده است. آخرین بیت نیز به طور کامل، اقتباسی است از مضامین فخری و حماسی پرتکرار استفاده شده در اشعار جاهلی عرب. استفاده از تصویرسازی قرآن در رابطه با روز قیامت نیز از دیگر اقتباسات شاعر در زمینه تصویرسازی است. در تصویر شماره دو نیز طراح با کاربست رنگ قرمز در پوستر و رنگ زرد به عنوان نور، از این نمادها به عنوان تشبیهی برای تقدس حرم اهل بیت و مبارزه خونین بهره جسته است.



تصویر ۲- پوستر مدافعین حرم، دوره معاصر. منبع: (نگارنده)

باتوجه به توضیحات فوق، می توان به این نتیجه رسید که شاعر با تمام قدرت و با استمساک به هر نوعی از آرایه های ادبی، در پی طرح عقیده و نظر و تلاش های وطن پرستانه اش در قبال مخاطب است؛ بنابراین می توان ابیات مذکور را نمونه ای از غنی ترین اشعار عرار، از جهت کاربرد آرایه های مختلف و نیز مونتاژ آن ها با یکدیگر قلمداد کرد. چنین کاربرد قدرتمندی، از دیگر سو نشانگر عمق اطلاعات و مطالعات و آشنایی وی با ادب عربی، قرآن و اشعار جاهلی است. با نگاهی کلی به تشبیهات مورد استفاده شاعر در این دیوان می توان گفت که بیش تر تشبیهات شاعر، دچار ابتذال هستند، چراکه قدرت خیال پردازی و تصویرسازی مخاطب را تحریک نکرده و ادات تشبیه و وجه شبه نیز به صورتی کاملاً آشکار در ضمن این تشبیهات، طرح شده است؛ بنابراین شاعر با چنین کاربرتی سطحی از تشبیه، زمینه هرگونه تفکر ادبی و به تبع آن التذاذ ادبی و نیز خیال پردازی را از مخاطب، سلب کرده است. ابیات ذیل، از دیگر نمونه های تشبیه در شعر عرار است:

(یا حمزة العربی) الناس فی سعة / وفی نعیم ولكن غیر مضمون

ماذا علی من الأسعار فی «حلب» / ومن ثراء تجار فی «فلسطین»

ومن تطاحن أحزاب «شامیة» / علی عناوین بئست من عناوین (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۱۶۸).

**ترجمه:** ای حمزه مردم در رفاه و نعمت هستند و لکن این گشایش و رفاه بدون تضمین است.

قیمت ها در حلب به من چه ارتباطی دارد؟ و نیز ثروتمندی تجار فلسطین هم به من مربوط نمی شود.

و اینکه احزاب در شام بر سر عناوین پست یکدیگر را نابود می کنند هم به من ربطی ندارد.

نقطهٔ ثقل مضمونی چهار بیت مذکور، در حرف ندا و منادای "یا حمزة العربی" است. در واقع شاعر در این بیت، شخصیت شیخ را به شخصیت دینی و تاریخی حمزه (ع)، تشبیه می‌کند و اگرچه تشبیه دربردارندهٔ مضمون سخریه است، اما می‌توان آن را از انواع تشبیهات تلمیحی به حساب آورد. تشبیه تلمیحی، تشبیهی تشبیه را می‌توان به اساطیری، تاریخی، دینی، عاشقانه، فرهنگی، علمی و... تقسیم کرد.



تصویر ۳- پوستر مدافعین حرم، دورهٔ معاصر. منبع: (نگارنده)

در تصویر شمارهٔ ۳، طراح مدافعین حرم را به لاله‌های سرخ تشبیه کرده است که در حال دفاع از حرم حضرت زینب (س) هستند.

شاعر در این قصیده علاوه بر مقایسه‌ای از تاریخ کنونی و کلی عرب با تاریخ و فرهنگ قدیم عربی، از طریق سخریه و تعریض نشئت‌گرفته از سبک استفهامی ابیات، مخاطب را نسبت به عمق فجایع واردآمده بر عرب، به‌ویژه به لحاظ فرهنگی و فروکش‌شدن روح حماسی در این نژاد انسانی، آگاه می‌کند. بیان شاعر در این قصیده اگرچه تمسخرآمیز است، اما درعین حال بسیار تلخ و اندوهناک است. افق دید گسترده و دوردست شاعر در زمینه ادب مقاومت را می‌توان در کاربرد واژگانی چون حلب، فلسطین، شام و... در این شعر مشاهده کرد. به بیانی دیگر، افکار و احساسات مقاومت گونه شاعر، تنها شامل حوزهٔ جغرافیایی وطنش اردن نبوده، بلکه فرهنگ و تاریخ عریق و پردامنه و گستردهٔ آن نیز موردتوجه و اهتمام شاعر است. نمود واضح چنین اندیشه و دیدگاهی را می‌توان در ضمن اشعار تعریضی ذیل در ضمن استفاده از اسامی شهرها و کشورهای عربی مشاهده کرد.



تصویر ۴: پوستر مدافعین حرم. دوره معاصر. منبع: نگارنده)

در این تصویر، هنرمند کوشیده تا به تشبیه کردن مدافعان حرم بر گرد حرم به نقش حمایتی آنها اشاره کند.

## ۲.۷. استعاره

استعاره در لغت به معنای طلب کردن چیزی به عاریت است و در اصطلاح، لفظی است که استعمال شود در غیر معنای اصلی که موضوع له باشد به علاقه مشابهتی که بین معنای اصلی و معنای مستعمل فیه است با بودن قرینه مانع از اراده معنای اصلی (رجایی، ۱۳۹۲: ۱۸۰).

شاعر در قصیده‌ای تحت عنوان "من لیالی الشوبک المحمیة" به وصف دلتنگی و حنین نسبت به وطنش پرداخته است. وی اگرچه از قالب شعری غزل استفاده می‌کند و حتی نقطه آغازین غزل خود نیز با مضمونی عاشقانه و کلاسیک شروع می‌شود، اما در ادامه سخن را به سمت وسوی ستایش وطن و ابراز اشتیاق نسبت بدان، سوق می‌دهد:

زمو القلوص فما للبین تفنید / و لا لجرح نكاه الضیم تضمید

زمو القلوص فما أدری أوجهتهم/ عمان أم أنهم من دونها نودوا

یا معشر الصحب بی وجد أكاد جوی/ أذوب ما أضرمته الاعین السود

فهاتها من صمیم الدن مترعة / كآنها فی جبین الشرك توحید (وهبی التل، ۲۰۰۴: ۷۰).

ترجمه: زمام شتران را بستند و برای این جدایی نپذیرفتنی وجود ندارد و برای این درد و زخم و جراحت ظلم و ستم هیچ‌گونه مرهمی وجود ندارد.

این شترانی که زمام آنها را بستند نمی‌دانم به کدام مقصد خواهند رفت آیا مقصد آنها امان است؟ و یا جایی غیر از آن، ایشان را ندا می‌دهند.

ای گروه یاران درون من شوق و حبی وجود دارد که آن چشمان سیاه آتشی در وجود من شعله‌ور کرد که دارم ذوب می‌شوم.

پس بیاورید آن را از درون خمره لبالب شراب/ که گویا این جام شراب در پیشانی شرک یک نوع توحید به شمار می‌آید.

شاعر در ضمن به کارگیری مضامین قدیم شعری عرب مبنی بر ستایش زیبایی‌های معشوق و نیز استفاده از قالب شعری مختص به غزل، دست به هنجارشکنی در قالب مضامین شعری زده و ستایش وطن را جایگزین ستایش محبوب و معشوق انسانی کرده و از این طریق، با انتظارات قراردادی مخاطب آشنا و آگاه به ادبیات جاهلی عرب، بازی کرده است. به عبارتی دیگر عرار، شوروشوق خود را در قبال وطن و دیدار مجدد آن، به شوروشوق عاشقانی تشبیه می‌کند که روح و جان آن‌ها در فراق زیبارویان سیه‌چشم، در حال ذوب و آب‌شدن است؛ بنابراین می‌توان این چنین نتیجه‌گیری کرد که هنجارشکنی شاعر، در حیطة مضمون و محتوا نیز رخ داده. همچنین باید به این نکته اشاره کرد که استفاده از ادات تشبیه "کأنها" موجبات مبتذل نمودن این تشبیه شده است؛ چراکه در تشبیه مذکور ارکان تشبیه خیلی سریع فهمیده می‌شوند، اما شاعر در اقدامی جالب و زیبا و به‌نوعی پارادوکس نما و متناقض، شرک را به انسانی تشبیه کرده و چشمان محبوب (یعنی همان وطن/عمان) نمادی از توحید در دل این شرک و کفر است. درک و دریافت این نوع از تشبیه، نیازمند تفکر و تأمل است؛ چراکه شاعر از نوعی تعقید و پیچیدگی تشبیهی در بیت فوق استفاده کرده که می‌توان آن را تشبیه در استعاره نامید. در تعریف چنین کاربردی باید گفت: «گاهی شاعری هم‌زمان یک ترکیب تشبیهی را با کاربرد استعاره در خدمت شعرش می‌گیرد که باعث ایجاد صور بیانی مضاعف تشبیه در استعاره می‌شود که به این نوع از صور بیانی مضاعف، استعاره بعد از تشبیه هم می‌توان گفت» (شهسواری و کریمی، ۱۳۹۸: ۲۷۷).

بدین صورت که ابتدا عمان را به محبوبی زیباروی تشبیه می‌کند که از اشتیاق دیدار آن، دچار تمنا و تحسر شده و سپس این چشمان را در صورت انسانی مشرک متصور می‌شود که در عین مشرک بودن شخص، چشمانش حکایت از توحید و ایمان دارد. درواقع شاعر با چنین ترفندی، تشبیه را تا حدود بسیار زیادی از ورطهٔ ابتذال دور کرده و بدان رنگ و رونقی قابل‌قبول و نوین، بخشیده است. البته می‌توان ترکیب اضافی "جبین الشرک" را نیز استعاره در نظر گرفت. علاوه بر تشبیه و استعاره، آرایهٔ تضاد نیز میان دو واژهٔ "شرک" و "توحید" دیده می‌شود.

## ۲.۸. صور بیانی مضاعف و تزاحم تصاویر

بحث و بررسی در رابطه با پدیدهٔ صور بیانی مضاعف و تزاحم تصاویر، در بیش‌تر مثال‌های به‌کاررفته در بخش‌های مورد بررسی چون تلمیح، تضاد، تقسیم و... قابل‌بحث و بررسی است، اما نمود واضح چنین آفرینش ادبی را می‌توان در نمونه‌های ذکر شده در بخش تشبیه و استعاره در پژوهش حاضر دید و عدم ذکر مجدد این مثال‌ها، به‌منظور جلوگیری از اطالۀ کلام و تکرار مکررات است.

در یک توضیح کلی رد رابطه با نمونه‌های به‌کاررفته در پژوهش حاضر، به‌ویژه شاهد مثال‌های بخش تشبیه و استعاره باید گفت که از جمله ویژگی‌های سبکی برجسته و پربسامد عرار در زمینهٔ سرایش شعر، استفاده از صور بیانی مضاعف و تزاحم تصاویر است. جهت وضوح هرچه بیش‌تر موضوع، ابتدا به ارائهٔ تعریفی از پدیدهٔ تصویر در ادبیات و تبیینی از دو آرایهٔ مذکور می‌پردازیم و سپس به شرح و توضیح شاهد مثال‌های مورد استفاده از این دو آرایه که در بخش استعاره و تشبیه آمده‌اند، خواهیم پرداخت.

«تصویر، کلمه‌ای است کلی و جامع و شامل هر نوع تشبیه، هر نوع استعاره، هر نوع سمبل، و هر نوع اسطوره می‌شود.» (براهنی، ۱۳۴۷: ۷۶). با این که فشرده‌گی ایماژها و تودرتویی تخیلات ادبی، ریشه در تاریخ ادب عربی دارد و همواره کم و بیش همراه شعر و ادبیات، مورد توجه قرار گرفته است و بدین جهت است که هنوز صاحب‌نظران، به‌طور قطع، در جایگاه و کاربرد و کم و کیف آن‌ها، به تعریف جامع و مانعی نرسیده‌اند و حتی در نام نهادن عنوان مناسبی بر آن‌ها، اختلاف نظر دارند. در این نام‌گذاری با عناوینی چون صور بیانی مضاعف، تزاحم تصویرها، آرایهٔ مضاعف، تضاعف تصاویر،

تعدد تصاویر، تزاخم هنری تصویرها، ابداع بدون تزاخم در تصویر، کثرت در وحدت ایماژ و ... برخورد می‌کنیم، با این حال با توجه به رویکرد این دو مقوله، بی‌نیاز از تعریف آن‌ها نیستیم.

شفیعی کدکنی، علاقه شاعران به لزوم تزیین تصویرها را در کنار هم سبب ایجاد «تزاخم تصویر» می‌داند و در بررسی هماهنگی تصویرها می‌گوید: «جنبه تزیینی تصویرها سبب شده است که کوشش شاعران هرچه بیش‌تر به جمع‌آوری و در کنار هم چیدن تصویرها منجر شود و آزمندی بر تزیین شعر از این رهگذر، مسئله تزاخم صور خیال را به وجود آورده است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۰: ۱۹۹). در تعریف دیگری از صور بیانی مضاعف آمده است: «صور بیانی مضاعف، گونه‌ای از صور خیال است که در آن، یک صورت بیانی با یک صورت دیگر و یا با یک آرایه بدیعی ترکیب شده و تشکیل یک صورت بیانی مضاعف را می‌دهد؛ به عبارت دیگر، اگر «تزاخم تصویرها» نه در یک بیت، بلکه در یک واژه یا ترکیب صورت گیرد، یک صورت بیانی مضاعف به وجود می‌آورد» (شهسواری و کریمی، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

البته در این تعریف، بین «صور بیانی مضاعف» و «تزاخم تصویرها» تفاوتی بدین صورت در نظر گرفته شده است: «تزاخم تصویرها، در کمتر از یک بیت یا مصراع قابل بررسی نیست، ولی تضاعف صورتهای بیانی، بیش‌تر در یک ترکیب دو کلمه‌ای به وقوع می‌پیوندد. از این‌قرار، شاعر از یک واژه یا ترکیب، نهایت استفاده را می‌کند و چند ایماژ و آرایه بدیعی را در آن می‌گنجاند.» (شهسواری و کریمی، ۱۳۹۸: ۱۱۱). در ادامه برای هر کدام از «تزاخم تصویر» و «صور بیانی مضاعف» در دیوان عرار، یک نمونه ذکر می‌کنیم تا به بیان و روشنی مسئله کمک کند.

و العلم کالجهل أنى قد شططت و قد / نسیت أن فى فمى من راتبى ماء(وهبى التل، ۲۰۰۴: ۷۷).

**ترجمه:** علم مانند جهل است من زیاده‌روی و افراط کردم و فراموش کرده‌ام که در دهانم از حقوقم آب است. بیت فوق که در بخش تشبیه به صورتی مبسوط مورد بحث و بررسی قرار گرفت، در بردارنده دو آرایه تشبیه و تضاد، در ترکیب دو کلمه‌ای علم و جهل است. در واقع شاعر در ضمن همین یک بیت، آرایه‌های حوزه مربوط به بیان و بدیع را جهت القای مفهوم مورد نظر خود، به کار می‌بندد که همین نوع از کاربرد، نمونه‌ای روشن و ملموس از صور بیانی مضاعف در شعر عرار است.

در رابطه با تزاخم تصاویر در شعر عرار نیز می‌توان گفت که این آرایه، در ضمن اکثر قصاید و اشعار وی، قابل مشاهده است؛ بدین صورت که شاعر، معضل یا پدیده‌ای مرتبط به مردم و وطنش را انتخاب کرده و به منظور شرح و بسط ادبی این معضل، دست به خلق تصاویر متعددی از آن معضل زده و در ضمن قصیده‌ای واحد با موضوعی واحد (دارای وحدت موضوع)، چندین تصویر از همان موضوع واحد، می‌آفریند.

## ۲.۹. تضاد

صنعت تضاد علاوه بر زیباسازی بیانی، نقش قابل توجهی در ساخت معنا برعهده دارد که نمونه بارز چنین کارکردی را می‌توان در دیوان عرار، به‌وفور مشاهده کرد که در ادامه به ذکر نمونه‌هایی از این آرایه بدیعی می‌پردازیم:

الیوم خمر فلا تحفل بامر غد / و لا بوسواس إقبال وإدبار (وهبى التل، ۲۰۰۴: ۶۵).

و لبست إذ قومى عراه غیر ما نسجت یدیه (همان: ۲۶).

و القلب ماتنفک تملأ ساحة خطرات مية / دنف تطارده العجوز ولا تهاده الصبية (همان: ۲۷).

والحق لابد من اشراق طلعتة / مهما استطالت على أهليه ظلماء (همان: ۷۸).

أهلوك قد جعلوا جمالك سلعة / تشرى وباع بنو أبى أوطانى (همان: ۳).

فاذا جهنم جنه وإذا الأسى / نعمى وإذ نوب الحياه أغانى

و ذووک قد منعوک کلّ کرامة/ وأنا کذلک حارسی سَجانی (همان: ۴).

**ترجمه:** پس زمانی که جهنم همان بهشت است و اندوه بسیار نعمت من است و بلا و مصیبت زندگی مراحل خوش و شادمان زندگی است

و بستگانت هر کرامتی را از تو گرفتند و من همچین نگرهبان من زندانبان من است. وجوه تضاد در ابیات فوق مشخص شده‌اند، اما آنچه که می‌بایست در توضیح و تبیین نمونه‌های ذکر شده باید گفت، مسئله سیطره پارادوکس بر تضادهای موجود است. به عبارتی دیگر، اگرچه تضاد، دربردارنده تفاوت میان دو چیز بوده و این تفاوت‌ها عرفاً و عقلاً پذیرفته شده هستند و مخاطب، در درک تضادهای عمومی موجود در حوزه زندگی و به‌ویژه ادبیات، با مشکلی مواجه نمی‌شود. این در حالی است که بیش‌تر تضادهای به کار برده شده توسط عرار، دچار تعقید بوده و بر ناسازواری‌های تصویری شعر وی افزوده و تا حدود زیادی، تخیل مخاطب را در زمینه درک و دریافت تضاد به کار برده شده، با مشکل مواجه می‌کند.

به‌عبارتی دیگر، تضادهای عرار، تنها من باب آرایش ظاهری و ساختاری اشعار نبوده، بلکه کارکردی ابزاری جهت وصول به ساختار پارادوکس‌گونه از جامعه‌ی اردن و مردمانش یافته و هدف غایی از کاربرد آن، در مضمون‌آفرینی و تصویرسازی‌های پارادوکسی خلاصه می‌شود. البته سختی و صعوبت درک و دریافت تضادهای به کار رفته توسط شاعر، مربوط به جنبه‌ی اسنادی و تشبیهی کلمات متضاد است؛ به‌عنوان نمونه در نخستین بیت فوق، شاهد کاربرد دو کلمه متضاد بهشت و جهنم هستیم. اگرچه تضاد موجود، به ظاهر بسیار سطحی و واضح و ملموس به نظر می‌آید، اما آن‌چه این دو مفهوم متضاد مشهور و آشنا را چالش‌برانگیز می‌کند، جنبه اسناد جهنم به بهشت است. به‌عبارتی دیگر، نوعی تشبیه پنهان در دل تضاد بکار رفته دیده می‌شود، به گونه‌ای که شاعر، جهنم را همان بهشت می‌پندارد. اگرچه چنین تشبیهی عقلاً محال است، اما عرار در ادامه امکان وقوع تشبیه را ذکر می‌کند. پشتوانه‌ی درک و دریافت چنین مضمون-سازی و تصویرپردازی‌ای، ساختار مضمونی کل قصیده است؛ یعنی در بیش‌تر موارد علاوه‌بر آرایه‌ی تضاد، جهت درک و دریافت دیگر آرایه‌های شعری عرار، می‌بایست با جو مضمونی قصیده و ساختار معنایی آن، اشراف و آشنایی کافی و وافی داشت. دقیقاً به دلیل همین مسئله است که می‌توان به ضرس قاطع ادعا کرد که بیش‌تر آرایه‌های بدیعی به کار رفته در دیوان این شاعر، جنبه تزئینی کلامی صرف نداشته و در خدمت وحدت موضوعی به‌طور عام و خلق تصاویر ناسازوار و پارادوکس‌گونه به‌طور خاص قرار گرفته است.

بنا بر توضیحات فوق می‌توان گفت که اگرچه تضادهای عرار، در قالب واژگان منفرد نمود پیدا کرده، اما دیدگاه جامع نسبت به مضامین موردنظر و نیز سبک و اسلوب طرح این مضامین، نشان‌دهنده آن است که تضاد در سطحی عمیق‌تر مورد استفاده قرار گرفته و در نتیجه منجر به ایجاد نوعی از تضاد میان تصاویر و تعبیر شده است.

## ۲.۱۰. تضاد پنهان

در تعریف تضاد پنهان باید گفت که: «نوع دیگر از صنعت طباق آن است که در لایه‌های درونی سخن حضور دارد و بهترین مصداق صنعت طباق نامیده می‌شود؛ چراکه این تضاد، هر قدر درونی‌تر و پیچیده‌تر شود، بر لطف و غنای سخن می‌افزاید. از این نوع صنعت طباق به‌وفور در بیان قرآنی یافت می‌شود که می‌توان آن را از مهم‌ترین وجوه اعجاز ادبی قرآن دانست» (هاشمی، ۱۳۸۹: ۵۲). مانند:

من كان يحسب أن العرب يخدعهم / من كنت تحسبهم للعرب إخوانا

قد أعطى الناس ما شاءوا وما رغبوا أمّا الرزايا فقد كانت عطايانا /

لا ينحت الرزء له أثلة / من عزة النفس وإن أسهبا (وهبي التل، ۲۰۰۴: ۱۶).

در توضیح اولین بیت باید گفت که میان دو واژه "یخدع" و "اخوان" تضاد پنهان وجود دارد؛ چراکه کلمه اخوان به صورت ضمنی، دربردارنده معنای وفاداری و صداقت است و حال آنکه فعل "یخدع" به معنای نیرنگ و فریب است. در بیت دوم نیز میان دو واژه "الرزایا" و "العطایا" تضاد پنهان وجود دارد؛ چراکه منظور و معنای ضمنی عطیه (بخشش)، دربردارنده امور مثبت و ذی نفع است، این در حالی است که چیزی جز اندوه و فقدان و عدم از رزایا (مصیبت‌ها) برداشت نمی‌شود. در بیت سوم نیز میان دو کلمه "الرزء" و "عزة النفس" تضاد موجود است، چراکه عدم عزت نفس از پیامدها و تبعات مصیبت و فاجعه است.

### ۲.۱۱. واج آرایبی

موسیقی درونی در شعر شامل «مجموعه هماهنگی‌هایی است که از رهگذر وحدت یا تشابه یا تضاد صامت‌ها و مصوت‌ها در کلمات یک شعر پدید می‌آید» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴: ۲۵۴). یکی از مهم‌ترین مصادیق روش تکرار که باعث افزایش موسیقی زبان شاعر می‌شود، تکرار صامت و مصوت است. از عواملی که منجر به غنای موسیقایی شعر عرار شده، موسیقی حروف است. موسیقی حروف در اثر تکرار حروف و تناسب آن با موضوع شعر صورت می‌پذیرد، موسیقی حروف شامل «تکرارهای آوایی است که درون یک هجا اتفاق می‌افتد» (نمره، ۱۳۹۶: ۱۲۷) و به آن توازن واجی می‌گویند. عرار از این طریق توانسته پیوند جدانشدنی بین لفظ و معنا به وجود آورد. شمیسا صنعت حاصل از تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها را هم حروفی خوانده است «وی برای این شگرد دو گونه منظم و پنهان قائل است و بر این باور است که هم حروفی منظم در آغاز کلمات و هم حروفی پنهان در میان کلمات رخ می‌دهد» (شمیسا، ۱۳۸۸: ۵۷). "واج آرایبی" در ابیات فراوانی از وهبی التل به وضوح دیده می‌شود که ابیاتی از قصیده "متی" شاهدی بر این مدعا است:

بین الخرابیش لا عبد ولا أمة / ولا أرقاء فی ازیاء أحرار

ولا جناة ولا أرض یضرجها / دم زکی ولا أخاذ بالثار (شمیسا، ۱۳۸۸: ۸۸-۸۷).

**ترجمه:** بین خرابی‌اش نه کنیز و نه برده‌ای وجود دارد، و نه برده و بندگانی در لباس آزادگان نه و نه جنایت‌کارانی و نه سرزمینی که خون پاک آن را آغشته کند و نه کسی که به خون‌خواهی به پا خیزد.

شاعر در این ابیات به کمک تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها (ا - و - ی) موسیقی خاصی ایجاد کرده که در القای معنا بسیار مؤثر است. واج آرایبی در شعر او گاهی از طریق هم حروفی " (Allibration) و گاهی از رهگذر "هم صدایی" (Assonan) و گاهی از اشتراک هر دوی اینها شکل می‌گیرد. شاعر در ابیات فوق ۱۶ مرتبه مصوت "آ" و ۵ مرتبه مصوت "ای" و ۷ مرتبه صامت "راز" به کاررفته است و استفاده از این صامت و مصوت‌ها نوعی کشش و شور و حال را به مخاطب القا می‌کند و تکرار صامت‌ها و مصوت‌ها موجب نوعی موسیقی درونی می‌شود، همچنین از آنجایی که حرف "ر" دارای ویژگی جهر؛ یعنی وضوح و بلندی صوت هنگام تلفظ است، از نظر صفات شدت و رخوت، در حد وسط قرار دارد (صالح، ۲۰۰۲: ۲۸۱ - ۲۸۳).

شعر نوعی موسیقی درونی پدید آید (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۱۹). که این موضوع در شعر عرار کاملاً مشهود است.

### ۲.۱۲. تلمیح

نمونه واضح تلمیح به ادبیات حماسی قدیم عرب را می‌توان در این بیت از شاعر دید:

اليوم خمر فلا تحفل بأمر غد/ ولا بوسواس إقبال وإدبار ۶۵ (وهبي التل، ۲۰۰۴: ۶۸).

**ترجمه:** به کار امروز اهتمام بورز و آن را به اتمام برسان برای امورات فردا اهمیت نده و نسبت به آنچه می‌آید و آنچه سپری شده است دغدغه و وسواس نداشته باش  
شعر فوق، نمونه‌برداری ساختاری و مضمونی از یکی از ابیات معلقه مشهور امروالقیس است که آن را به هنگام شنیدن خبر مرگ پدرش سرود.

یا رب إن بلفور أنفذ وعده/ کم مسلم یبقی وکم نصرانی؟  
وکیان مسجد قریتی من ذا الذی/ یبقی علیه إذا أزیل کیانی؟  
وکنیسه العذراء أین مکانها/ سیکون إن بعث الیهود مکانی؟

**ترجمه:** ای خدا! اگر بالفور وعده خود را عملی کند/ چقدر مسلمان و مسیحی باقی می‌ماند؟  
و زمانی که کشور و هستی من نابود گردد چه کسی در مسجد روستای من باقی خواهد ماند؟  
و کلیسای عذرا مکانش کجاست؟! اگر که یهود به‌جای من فرستاده شود چه خواهد شد؟

اشاره تاریخی به عهدنامه بالفور و تخریب مسجدالاقصی توسط یهود در ابیات زیر قابل‌درک و دریافت است و هدف شاعر از چنین اشاره‌ای، تحذیر و هشدار است پنهان بر حوادث و فجایعی که در صورت عدم رسیدگی بر اوضاع موجود، بر کشور اردن و جغرافیای آن وارد خواهد آمد. در واقع ابیات فوق، دربردارنده تشبیهی ضمنی میان حوادث واردآمده بر فلسطین و حوادث احتمالی اردن دارد؛ بدین صورت که در صورت عدم اقدامات جدی مقاومتی، اردن نیز به سرنوشتی همچون سرنوشت فلسطین دچار خواهد شد؛ از این رو می‌توان گفت باتوجه‌به توضیحات فوق می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که استفهام در ابیات فوق، از کاربرد اصلی و واقعی خود تجاوز کرده و با القای احساساتی چون ترس و تردید و سرگردانی فکری شاعر نسبت به حوادث آینده اردن، کارکردی بلاغی یافته است.

بنابراین، شاعر تنها از طریق بیان مفاهیم هنری و مضمونی، دست به بیان مقاومتی نزده، بلکه اهتمام وی به ادب مقاومت و وطن، حتی در ساختار ظاهری قصاید وی نیز به چشم می‌خورد پس می‌توان این‌گونه استنتاج کرد که حضور و بروز ادب مقاومت در اشعار وی، تمام‌وکمال بوده و هم در مضمون و هم در ساختار، بروز پیدا کرده است که همین مسئله، نشانگر اوج اهتمام شاعر به مبحث وطن است.

### نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر بررسی اسلوب‌های بلاغی در شعر پایداری مصطفی وهبی التل و تشبیه در مقاومت در پوسته‌های مدافعی حرم بود. پارادوکس یا ناسازواری هنری از هنجارگریزی معنایی و یکی از مهم‌ترین عناصر شعری عرار محسوب می‌شود. پارادوکس به دلیل حضور پررنگ و کاربرد گسترده در شعر شاعر، یکی از مقوله‌های مهم نقد ادبی شعر وی است و بررسی الگوی اشعار دارای پارادوکس، از مهم‌ترین اهداف این پژوهش بوده است. به عبارتی دیگر، شاعر با استفاده از پارادوکس، موجبات برجسته‌سازی سخن خویش را فراهم آورده و نیز نشان‌دهنده آن است که پارادوکس در دیوان وی، تنها جهت زیبایی‌آفرینی ادبی ساخته نشده و نشان‌دهنده مفاهیم متناقض هست و شاعر در این‌گونه متناقض‌نماها، واقعیت را ارائه می‌دهد.

شاعر با استفاده از ترفند پارادوکس، توانسته دست به بازآفرینی مفاهیم و برجسته‌سازی واقعیات تلخ ملت و وطنش بپردازد. کاربرد مفاهیم ناسازگار در شعر شاعر و نیز پارادوکس‌های موجود، مخاطب شاهد جمع اضداد ابزار ادبی شاعر یعنی عقل و احساس در بستر ادبیات است. از این مسئله می‌توان این‌گونه برداشت کرد که تناقض و پارادوکس نه تنها

در آثار ادبی شاعر، بلکه در روح و جان و جوهره شخصیتی وی نیز در لایه‌هایی عمیق حضور داشته است و ادبیات، تنها ابزاری جهت به نمایش درآوردن و محسوس و ملموس نمودن این ویژگی و خصوصیت انسانی شاعر بوده است. در رابطه با نوع تشبیهات مورد استفاده شاعر در مجموع می‌توان گفت که بیش‌تر تشبیهات وی از نوع مبتذل و سطحی هستند؛ چراکه طرفین تشبیه و ادات و حتی در مواردی وجه شبه در آن کاملاً محسوس بوده و آورده شده است. از دیگر عوامل ابتذال در تشبیهات شاعر، استفاده پرتکرار از تشبیهات محسوس به محسوس است. بنابراین شاعر در زمینه‌ی استفاده ساختاری از آرایه‌ی ادبی تشبیه، در سطح حرکت می‌کند، اما به لحاظ مضمونی، در خدمت مضمون و وحدت موضوعی قصاید و برجته‌سازی دیگر مضمون‌آفرینی‌های ادبی همچون پارادوکس قرار گرفته و انسجامی قدرتمند به اشعار وی، بخشیده است. می‌توان گفت که شاعر در زمینه‌ی استفاده از عنصر ادبی تلمیح، چندان در عمق حرکت نکرده و درک و دریافت این‌گونه تلمیحات در شعر وی، نیاز به کوشش چندان‌ی ندارد یکی از دلایل این سطحی بودن تلمیحات، استفاده مکرر و پربسامد از آن دسته اماکن جغرافیایی است که هرکدام در تاریخ سیاسی و مقاومتی عرب، حادثه‌ای بزرگ در دل خود داشته که همین حوادث، زمینه‌ی شهرت این اماکن جغرافیایی را فراهم کرده است. در عین حال، باید به این نکته نیز معترف بود که ادب مقاومت وی، بیش‌تر صبغه‌ی بومی و فرهنگی عرب را داشته و تنها عرب‌زبانان و نیز محققان و دانش‌پژوهان ادب و تاریخ عربی، می‌توانند به کنه این نوع از ادب پی‌ببرند و به عبارتی دیگر، ادبیات مقاومت این شاعر، بیش‌تر در بستر بومی‌سازی این نوع از ادبیات حرکت کرده و کمتر می‌توان نموده‌های ادب مقاومت مشترک جهانی را در آن مشاهده کرد.

نکته قابل‌تأمل در رابطه با انتخاب اوزان عروضی این شاعر، استفاده از اوزان عروضی مختص به خمیه و یا غزل جهت طرح مسائل ادبیات مقاومت است. شاید بتوان گفت که قبل از بررسی هرگونه مضمون ادب مقاومت در اشعار این شاعر و نیز تناقضات موجود در آن، بتوان این تناقض مضمونی و ساختاری را دید؛ به عبارت دیگر طرح مضامین مقاومتی در قالب شعری غزل و نیز استفاده از بستر مفاهیم عاشقانه و کلاسیک ادب عرب تا حدود بسیاری منجر به فروکش نمودن شوروشوق حماسی به‌عنوان یکی از عناصر اصلی شعر مقاومت و نیز جوهره آن، در ضمن این‌گونه اشعار شده است. دقیقاً به همین دلیل است که در بخش قابل‌توجهی از اشعار شاعر نشان چندان‌ی از جوش‌و‌خروش کلمات و احساسات و تشویق و تهییج مخاطب در ضمن اشعار، مشاهده نمی‌شود.

نکته ادبی متمایز اشعار عرار و نیز نقطه ثقل و نقطه عطف تحلیلی اشعار وی، در پدیده‌ی صور بیانی مضاعف و تزامم تصاویر رقم خورده است؛ بدین‌صورت که، استفاده تنگاتنگ و پربسامد از انواع آرایه‌های علم بلاغت، نه‌تنها موجب تعقید و غموض اشعار عرار و سنگینی فضای قصاید نشده است، بلکه چنین حجم انبوهی از آرایه‌ها، در ارتباطی علت و معلولی با خروجی تصاویر شاعرانه‌ی پارادوکسی و ناسازوار، مور کاربرد قرار گرفته و ارتباطی منسجم و مضمون‌محور ایجاد نموده‌اند. گونه‌های مختلف صور بیانی مضاعف مانند تشبیه در تشبیه، کنایه و مجاز در تشبیه، تشبیه، استعاره، تشبیه در ایهام، تلمیح در تشبیه، تلمیح تشبیهی دینی و ... از جمله این صور بیانی مضاعف محسوب می‌شوند که مورد استفاده هنرمندان شاعر قرار گرفته‌اند. این تشبیه موجود در نوع ادبی پایداری در هنر پایداری و به خصوص پوستره‌های دفاع مقدس وجود دارد و در قالب رنگ‌ها و کنش‌ها نمود یافته است.

### منابع و مأخذ:

#### کتاب‌ها:

- آدمیت، فریدون. (۱۳۳۵). اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی، تهران: پیام.
- براهنی، رضا. (۱۳۴۷). طلا در مس، تهران: انتشارات کتاب زمان.
- بصیری، محمد صادق. (۱۳۸۷). "طرح و توضیح چند سوال‌درباره مبانی ادبیات پایداری"، نامه پایداری «مجموعه مقالات اولین کنگره‌ی ادبیات پایداری دانشگاه شهید باهنر کرمان»، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- تقوی، نصرالله. (۱۳۱۷). هنجار گفتار: در فن معانی و بیان و بدیع فارسی، تهران: نور.
- رجایی، محمد خلیل. (۱۳۹۲). معالم البلاغه. شیراز: فارابی.
- داد، سیما. (۱۳۷۵). فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید.
- زرکشی، بدرالدین. (بی‌تا). البرهان فی علوم القرآن، تحقیق محمد ابوالفضل إبراهیم، بیروت: دار المعرفة.
- ثمره، یدالله. (۱۳۶۴). آواشناسی زبان فارسی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۰). شعر معاصر عرب، تهران: انتشارات سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۰). صور خیال در شعر فارسی، تهران: انتشارات نیل.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). انواع ادبی، تهران: انتشارات فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۸). نقد ادبی، تهران: انتشارات میترا.
- صالح، صبحی. (۲۰۰۲). دراسات فی اللغة، بیروت: دار العلم للملایین.
- غزالی، ابوحامد محمد بن محمد. (۱۴۰۶). إحياء علوم الدين، بیروت.
- لاشین، عبدالفتاح. (۱۴۱۹ق). البديع فی ضوء أساليب القرآن، قاهره: دارالفکر العربی.
- مطلوب، احمد. (۲۰۰۰م). معجم مصطلحات البلاغیة وتطورها، بیروت: مكتبة لبنان - ناشرون.
- هاشمی، سید احمد. (۱۳۸۹). جواهر البلاغة فی المعانی و البیان و البديع. چاپ پنجم، تهران: الهام.

#### مقالات

- شهبسوار، علی؛ بانوکریمی، امیر و مرادی، ابوالفضل. (۱۳۹۸). "بررسی سبک شناسانه تشبیه و صور بیانی مضاعف در چهار مثنوی از خزائن الملوک، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار/دب)، دوره: ۱۲، شماره: ۳ (پیاپی ۴۵)، صص. ۲۸۵-۳۰۸.
- فاطمی، فریماه و توحیدی، فاطمه. (۱۳۹۴). «کارکردهای هنر مفهومی در مفاهیم هنر مقاومت». فصلنامه پیکره، دوره ۴، ش ۷، صص. ۱-۱۶.
- محسنی‌نیا، ناصر. (۱۳۸۸). "مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب"، نشریه ادبیات پایداری دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۲، صص. ۱-۱۲.